

Ümumi məlumat

Azərbaycan diplomatiyasının tarixi onun dövlətçilik tarixinin tərkib hissəsidir. Qədim zamanlardan müasir dövrə qədər Azərbaycanın keçdiyi tarixi yola nəzər salmaqla, diplomatiya tariximizin keçdiyi yolu da canlandırmaq mümkündür. İstifadəçilərə təqdim olunan “Azərbaycan diplomatiyası” elektron nəşri yığcam şəkildə Azərbaycan diplomatiyası tarixinin mühüm mərhələlərini işıqlandırır və eyni zamanda xarici siyasət və diplomatiyaya dair mühüm sənədlərin, zəngin ədəbiyyatın elektron versiyalarını və bibliografiyasını oxuculara təqdim edir.

Azərbaycan qədim tarixə, zəngin dövlətçilik irsinə, varislik ənənələrinə malikdir. Ön Asiyanın mədəniyyət beşiklərindən sayılan tarixi Azərbaycan ərazilərində ilk dövlətlərin yaranması eramızdan əvvəl IV minilliyin sonlarına təsadüf edir. Aratta (e.ə. III minilliyin birinci yarısı), Lullubi (e.ə. III minilliyin ikinci yarısı), Kutı (e.ə. III minilliyin ikinci yarısı) dövlətləri, bəşər sivilizasiyasında müstəsna yer tutan Manna (e.ə. III-II minilliklər), Şərqi ən qüdrətli imperiyalarından olan Midiya (e.ə. 712-550-ci illər), Saka-Skif çarlığı (e.ə. VII-IV əsrlər) və sonralar Atropatena (e.ə. 323-b.e. 224-cü illər) dövlətləri milli dövlətçilik və diplomatiya tariximizin ən qədim səhifələrindən sayılır. Onu da xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, antik ədəbiyyatda Atropatena dövlətinin çevik xarici siyasəti, diplomatik məharəti haqqında zəngin faktlara rast gəlinir. Tarixi Azərbaycan əraziləri Sasanilər imperiyasının (224-651) və Qafqaz Albaniyasının (e.ə. IV əsr- b.e. 705-ci illəri) süqutundan sonra isə Ərəb xilafətinin hakimiyyəti altında olmuşdur. Xilafətin parçalanması nəticəsində bu ərazidə yaradılan Şirvanşahlar (799-1538/1539), Sacilər (879-941), Salarilər (941-983), Şəddadilər (951-1174), Rəvvadilər (983-1060; 1107-1117), daha sonra Atabəylər (1136-1225), Elxanilər (1256-1353), Qaraqoyunlu (1375-1469), Ağqoyunlu (1378-1503/1508), Səfəvilər (1501-1736) dövlətləri, sonralar Şimali Azərbaycan ərazisindəki Bakı, Dərbənd, Gəncə, İrəvan, Lənkəran, Naxçıvan, Qarabağ, Quba, Şamaxı, Şəki xanlıqları, Cənubi Azərbaycandakı Ərdəbil, Marağa, Maku, Qaradağ, Sərab, Təbriz, Urmiya, Xoy xanlıqları öz müstəqilliklərinin müdafiəsində diplomatik imkanlardan geniş istifadə etmişlər.

Minilliklər boyu davam etmiş təcrübənin, ibrət dərslərinin nəticəsidir ki, XV əsrin sonlarından etibarən mərkəzləşdirilmiş milli dövlət quruculuğuna başlanılmış, bu tarixi irs nəsildən-nəslə ötürülərək, ağır mübarizə illərindən, işğal, tarixi torpaqların parçalanması mərhələlərindən keçərək 1918-1920-ci illərdə milli dövlətçiliyimizin bərpasına və üçrəngli bayrağımızın Azərbaycan üzərində dalğalanmasına səbəb olmuşdur.

Yazılı tarixi mənbələrin məlumatına görə, eramızdan əvvəl IV-III əsrlərdə təşəkkül tapan və eramızın VIII əsridə Ərəb xilafətinin hərbi yürüşləri nəticəsində süquta uğrayan Qafqaz Albaniyasının əraziləri müasir Azərbaycan və Ermənistan respublikalarını, Cənubi Dağıstanı və Gürcüstanın bir hissəsini əhatə etmişdir. Qəbələ və Bərdə şəhərləri müxtəlif dövrlərdə Qafqaz Albaniyasının paytaxtı olmuşdur. Eramızdan əvvəl VII əsrin əvvəlindən etibarən kimmerlərin, saka-skiflərin Azərbaycan ərazisində məskunlaşması, onların hakimiyyət sistemi və idarəçilik ənənələri burada yeni dövlətin meydana gəlməsinə əlverişli zəmin yaratmışdı.

Regionun qədim və qüdrətli mədəniyyət mərkəzlərindən olan Qafqaz Albaniyası dünya tarixinə, eləcə də Azərbaycan dövlətçiliyi tarixinə böyük şəxsiyyətlərdən birini - Cavanşir kimi müdrik hökmdarı, görkəmli dövlət xadimini, sərkərdə və mahir diplomatı bəxş etmişdir. Cavanşirin xarici siyasət fəaliyyəti diplomatiya tariximizin parlaq səhifələrindəndir. Onun hakimiyyəti dövründə (637-681) Qafqaz Albaniyası iqtisadi-siyasi baxımdan güclənərək bütövlükdə Şərqi aparıcı dövlətlərdən birinə çevrilmişdi. Xristian dini Qafqaz Albaniyasında mövqelərini möhkəmləndirəndən sonra isə Qəbələ, Şəki, Kambisena vilayətləri eyni zamanda dini ərazi vahidləri - yerli yepiskopluqlar olmuşlar.

Tədqiqatlara əsasən, alban tayfa konfederasiyasında ən çoxsaylı və dominant etnik qrup məhz albanlar olmuşlar. Burada onlarla yanaşı abant, aran, quqar, qarqar, kəmə, sak, şarvan, şamak, şirak, dondar, kanqar, tərtər, macar, bulqar kimi digər türk tayfaları da yaşamışlar. Bu baxımdan “Albaniya”, “alban” toponiminin türk mənşəli etnonim, tayfa və ya tayfa birləşməsinin adı ilə əlaqələndirilməsi daha doğrudur. Qədim salnamələrdə Qafqaz Albaniyasının polietnik mənzərəsindən bəhs edilərkən burada türkdilli, irandilli və qafqazdilli 26 tayfa və tayfa birləşməsinin yaşadığı bildirilir. Onların ən qədimləri Qafqaz və türk dillərində danışan avtohton etnoslar olmuşlar.

Qafqaz Albaniyası, müasir terminologiya ilə desək, multikultural - özünəməxsus etnik və dini müxtəlifliyi ilə seçilən, lakin bu rəngarəngliyi alban tayfa ittifaqının vahid etnomədəni məkanı ətrafında birləşdirən dövlət idi. Bu baxımdan müasir Azərbaycan Respublikasında multikulturalizm siyasətinin tarixi mənbələri və tolerantlıq prinsiplərinin kökləri Qafqaz Albaniyasının qədim ənənələrindən, etik-mənəvi dəyərlərindən də bəhrələnir.

705-ci ildə Qafqaz Albaniyasının bir dövlət kimi süqutu, onun VII-IX əsrlərdə Ərəb xilafətinin tərkibinə daxil edilməsi Alban həvari kilsəsinin müstəqilliyinə ciddi təsir göstərmiş və tədricən zəiflətməmiş, nəhayət, ermənilərin onun irsinə sahib çıxmalarına fürsət yaranmışdır. Nəhayət, 1836-cı ildə Rusiya imperiyası onun fəaliyyətini tamamilə dayandıraraq, erməni-qriqorian kilsəsinin tabeliyinə vermiş, bununla da xristian albanların qriqorianlaşdırılmasına və zorən erməniləşdirilməsinə əlverişli şərait yaradılmışdı. Nəticədə tarixi saxtalaşdıran ermənilərin Azərbaycana ərazi iddialarına, maddi mədəni və qeyri-maddi mədəni irs nümunələrinin mənimsənilməsinə münbit şərait yaradılmışdı. Yalnız Azərbaycan xalqı dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra, 2003-cü ildə Alban həvari kilsəsi bərpa edilərək yenidən fəaliyyətə başlamışdır.

Orta əsrlərdə də Azərbaycanın beynəlxalq münasibətlər sistemində dinamika, gərginlik müşahidə edilmişdir. Həmin dövrdə Azərbaycan dövlətləri regional siyasi və hərbi-siyasi proseslərdə iştirak etmiş, bölgənin siyasi, iqtisadi və mədəni həyatında mühüm rol oynamışlar. Bu dövrdə obyektiv və subyektiv səbəblər üzündən Avropa dövlətləri ilə əlaqələr xarici siyasətin əsas istiqamətlərindən biri hesab olunurdu. XV-XVII əsrlərdə Şirvanşahlar, Qaraqoyunlu, Ağqoyunlu və Səfəvi dövlətlərinin diplomatik əlaqələri və siyasi ənənələri, özünəməxsus xüsusiyyətləri və ənənəvi hüquq normaları Yaxın və Orta Şərqi siyasi-iqtisadi münasibətlər sisteminin formalaşmasına əhəmiyyətli təsir göstərmişdir.

Azərbaycanın xarici siyasət ənənələrinin inkişafı tarixində orta əsr Ağqoyunlu dövləti müstəsna yer tutmaqdadır. Tarixşünaslıqda “Uzun Həsən” kimi təqdim edilən Həsən xan Bayandurun (1453-1478) hakimiyyətdə olduğu illərdə Azərbaycan təkcə Şərqi dövlətləri ilə deyil, bir sıra Avropa ölkələri - Venesiya,

Neapol, Roma papalığı, Polşa, Almaniya, İngiltərə, Avstriya, Macarıstan, Burqundiya hersoqluğu, Moskva knyazlığı, Trabzon, Kipr və s. kiçik və böyük dövlətlərlə diplomatik əlaqələr qurmuşdur. Xarici ölkələrdə Ağqoyunlu xanədanının 30-dan çox elçiliyi yaradılmış, Həsən xanın sarayında isə əcnəbi diplomatik nümayəndələr fəaliyyət göstərmişdir. Xüsusilə vurğulamaq lazımdır ki, Şərqi dünyasının ilk diplomat qadını da azərbaycanlı Sara xatun - Həsən xanın anası olmuşdur. O, xarici dövlətlərlə aparılan danışıqlarda siyasi məharətini və müdrikliyini dəfələrlə nümayiş etdirmişdir. Ağqoyunlu dövlətinin idarə olunmasında fəal iştirak edən Sara xatun xarici ölkələrin ayrı-ayrı dövlət xadimləri, o cümlədən Teymurilərin hökmdarı Əbu Səid, Osmanlı sultanı II Mehmet kimi dövlət başçıları ilə diplomatik danışıqlar aparmış, Ağqoyunlu dövlətinin maraqlarını uğurla müdafiə etmişdir. Təsadüfi deyildir ki, Həsən xan Bayandur xarici siyasətlə bağlı olan mürəkkəb məsələlərin həllini məhz ona həvalə edirdi. Yeri gəlmişkən, Avropa dövlətlərinin başçıları da Sara xatunu yaxşı tanıyır, Ağqoyunlu sarayına göndərilən diplomatlarına vacib şərtlərdən biri kimi onunla görüşməyi, məsləhətləşməyi tapşırırdılar.

Tarixi Azərbaycan ərazilərində mövcud olmuş dövlətlərin sırasında Səfəvilər xanədanının diplomatik əlaqələri müasir beynəlxalq münasibətlər baxımından da ciddi maraq doğuran tədqiqat obyektidir və xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Onun banisi - Şah İsmayıl Xətai (1501-1524) Azərbaycan tarixinin və dövlətçiliyinin, ədəbiyyatının və fəlsəfi düşüncəsinin müstəsna simalarından biri olmaqla yanaşı, tarixdə görkəmli strateq, mahir ideoloq və diplomat kimi də qalmışdır. Ağqoyunluların xarici siyasət ənənələrini davam etdirən Səfəvilərin hakimiyyəti dövründə də Azərbaycan Qara dəniz və Aralıq dənizi hövzəsi ölkələrindən başlamış uzaq İngiltərə və Skandinaviyaya qədər bir çox Avropa dövlətləri ilə diplomatik əlaqələr saxlayır, Şərqlə Qərb arasında əlaqələrin qurulmasında mühüm rol oynamaqda davam edirdi.

Məhz Şah İsmayıl Qərb arasında yaranmış sıx siyasi təmaslar sayəsində Avropadan Təbrizə ticarət missiyaları gəlməyə və burada daimi nümayəndəliklər açılmağa başlamışdı. O, diplomatik yolla zəmanəsinin digər qüdrətli siyasi mərkəzi - Hindistandakı Böyük Moğollar imperiyası ilə də kifayət qədər möhkəm dostluq əlaqələri yaratmışdı.

Şah İsmayılın milli dövlətçilik tarixində misilsiz xidmətlərindən biri Azərbaycan türkcəsini dövlət idarəçiliyinə və diplomatik münasibətlərə gətirməsidir. Belə ki, Səfəvilər sülaləsinin hakimiyyətdə olduğu dövrlərdə bu dil rəsmi dövlət dili statusunu qoruyub saxlayaraq həm də diplomatiya dili olmuşdur.

Səfəvilərin hakimiyyəti dövlətində Azərbaycanda diplomatiya ənənələrinin, hüquq normalarının və diplomatik etiketin inkişafı da müşahidə edilməkdədir. Səfəvilərin diplomatiya ənənələri sonralar sülalənin digər nümayəndələri – I Şah Təhmasib (1524-1576), Şah Məhəmməd Xudabəndə (1578-1588), I Şah Abbas (1588-1629) və digər Azərbaycan hökmdarlarının hakimiyyətdə olduqları dövrlərdə də qorunmuş və genişləndirilmişdir.

Səfəvilər dövlətinin süqutundan sonra hakimiyyətə gələn görkəmli Azərbaycan sərkərdəsi Nadir şah Əfşar hakimiyyətdə olduğu 1736-1747-ci illərdə keçmiş Səfəvi imperiyasının sərhədlərini daha da genişləndirdi. Azərbaycanın əfşar-türk elindən çıxmış bu böyük hökmdar 1739-cu ildə Dehli də daxil olmaqla Şimali Hindistanı da ələ keçirdi. Lakin Azərbaycan hökmdarının bu geniş ərazidə qüdrətli mərkəzləşdirilmiş dövlət yaratmaq planları baş tutmadı. Nadir şah Əfşarla Rusiya imperatoru Anna İvanovna (1730-1740), Osmanlı sultanı I

Mahmud (1730-1754), Böyük Moğol imperatoru Məhəmməd şah (1719-1748) arasında diplomatik yazışmalar Azərbaycan diplomatiyasının parlaq səhifələrindəndir. Nadir şah milli vəhdətə nail olmağı bacarmış, döyüş meydanında və diplomatiya sahəsində atdığı qətiyyətli addımlar hesabına doğma xalqını parçalanmaqdan, əsarət və təhdidlərdən xilas etməyə müvəffəq olmuşdu.

Nadir şahın ölümündən sonra tarixi Azərbaycan torpaqlarının bütövlüyü pozulsa da, dövlətçilik ənənələri ayrı-ayrı xanlıqlar timsalında Rusiya çarizminin işğalına qədər davam etməkdə idi. Xanlıqların heç biri öz xarici siyasətində tam müstəqil və qətiyyətli addım atmağa qadir deyildi. Hər bir xanlıq ayrı-ayrılıqda özünə Osmanlı dövlətinin, yaxud Rusiyanın nümunəsində himayədar axtarır, müstəqilliyini qorumaq üçün xarici siyasətini həmin dövrün böyük dövlətlərinin maraqlarına uyğunlaşdırmağa çalışırdı. Müəyyən məqamlarda Şəki xanı Hacı Cələbinin (1747-1755), Quba hakimi Fətəli xanın (1758-1789), Ağa Məhəmməd şah Qacarın (1741-1797), Abbas Mirzə Qacarın (1788-1833) Azərbaycan xanlıqlarını birləşdirmək cəhdləri özünü göstərsə də, onların da həmin cəhdləri bir səmərə verməmişdi.

Çar hökuməti Azərbaycanın xanlıqlara parçalanmasından istifadə edərək, bu prosesdə həm silah, həm də müqavilələr bağlanmasından istifadə edirdi. Quba xanlığı ilə Rusiya arasında 1782-ci il müqaviləsi ticarət əlaqələrinə həsr edilmişdi. Azərbaycanın Çar-Balakən camaatlığı (1803) və Gəncə xanlığının işğalından (1804) sonra 1805-ci il mayın 14-də Rusiya ilə Qarabağ xanlığının bütövlüyünün saxlanması şərti ilə Kürəkçay müqaviləsi imzalanmışdı. Qarabağ xanı İbrahimxəlil xanla imzalanan Kürəkçay müqaviləsi Şəki xanı Səlim xanla həmin yerdə imzalanmış 22 may 1805-ci il Kürəkçay müqaviləsi və Şirvan xanı Mustafa xanla bağlanmış 25 dekabr 1805-ci il müqavilələri üçün əsas olmuşdu.

Nəhayət, Rusiya ilə Qacarlar dövləti arasında Gülüstən (12 oktyabr 1813-cü il) və Türkmənçay (10 fevral 1828-ci il) müqavilələrinin imzalanması ilə Azərbaycan xanlıqlarının süqutu başa çatdırıldı. Azərbaycanın tarixi ərazilərinin Rusiya imperiyası tərəfindən işğal və parçalanması, ermənilərin kütləvi şəkildə Cənubi Qafqaza köçürülməsi regionun etnik mənzərəsinin süni şəkildə dəyişdirilməsi ilə nəticələndi.

1917-ci ilin fevralında Rusiyada monarxiya rejimi devrildi. 1917-ci ilin oktyabrında Rusiyada bolşeviklər hakimiyyətə gəldilər. 1918-ci il fevralın 14-də Tiflisdə Cənubi Qafqazın ali hakimiyyət orqanı olan Zaqafqaziya Seymi (parlament) yaradıldı. Seymdə Müsəlman Fraksiyasını 44 deputat təmsil edirdi. 1918-ci il aprelin 9-da Seym Zaqafqaziyanın müstəqilliyini elan etdi. Lakin kəskin milli mənafe ziddiyyətləri Zaqafqaziya Seyminin dağılmasına səbəb oldu. Nəticədə 1918-ci il mayın 25-də gürcü nümayəndələr Seymdən çıxdılar və mayın 26-da Gürcüstanın müstəqilliyini elan etdilər. 1918-ci il mayın 27-də Müsəlman Fraksiyasının üzvləri də ayrıca iclas keçirdilər və Azərbaycan Milli Şurası yaradıldı.

1918-ci il mayın 28-də Azərbaycan Milli Şurasının ilk iclasında Azərbaycanın Xalq Cümhuriyyəti elan edildi. Cəmi 23 ay fəaliyyət göstərmiş cümhuriyyətin İstiqlal bəyannaməsində elan olunduğu kimi, hökumətin xarici siyasət strategiyasının əsasını onun “beynəlxalq birliyin bütün üzvləri, xüsusən həmsərhəd xalqlar və dövlətlərlə dostluq əlaqələrinin qurulması” prinsipi təşkil edirdi. Cümhuriyyətin qurucuları Azərbaycanın xarici siyasət tarixinin şərəfli səhifələrini yazdılar. Bu dövrdə xarici siyasət kursunun ardıcıl şəkildə həyata keçirilməsi üçün xüsusi dövlət strukturunun yaradılmasına böyük zərurət yaranmışdı. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti

yarandığı ilk gündən Xarici İşlər Nazirliyini təsis etmiş, müxtəlif vaxtlarda Məmməd həsən Hacınski, Əlimərdan bəy Topçubaşov, Fətəli xan Xoyski, Məmmədyusif Cəfərov bu quruma başçılıq etmişdilər. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə Xarici İşlər Nazirliyi sistemində 239 nəfər çalışmışdır. Həmin dövrdə Xarici İşlər Nazirliyinin ən vacib vəzifəsi Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin Avropada tanınması və qonşu dövlətlərlə münasibətlərin tənzimlənməsi idi. Azərbaycan diplomatları 1920-ci il yanvar ayının 11-də keçirilmiş Paris sülh konfransında iştirak etməklə bu istiqamətdə olduqca əhəmiyyətli uğura imza atmışdılar. Belə ki, 1920-ci il yanvarın 11-də Versal Ali Şurasında Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti müstəqil dövlət kimi tanınmış, ona şurada hökumət başçıları səviyyəsində keçirilən iclaslarda iştirak etmək, danışıqlar aparmaq imkanları verilmişdi. 1920-ci ildə Bakıda 16 ölkənin, o cümlədən Böyük Britaniyanın, Belçikanın, Yunanıstanın, Danimarkanın, Litvanın, ABŞ-ın, Finlandiyanın, İsveçrənin və digər dövlətlərin diplomatik korpusları fəaliyyətə başlamışdı. Azərbaycanın isə Türkiyə, Rusiya, İran, Gürcüstan, Ermənistan və digər ölkələrdə rəsmi nümayəndəlikləri açılmışdı. Lakin 1920-ci ilin aprelində bolşevik Rusiyasının hərbi-siyasi təcavüzü nəticəsində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti süquta uğramış, milli dövlətçilik salnaməsində təqribən 70 illik növbəti fasilə yaranmışdır.

1920-ci ilin aprelində Sovet Rusiyasının hərbi təcavüzü nəticəsində AXC-nin süquta uğradılması, və onun yerində Azərbaycan SSR-in yaradılması milli diplomatiya tarixində Azərbaycan xalqının tarixi ərazilərin itirildiyi dövr kimi qiymətləndirilir.

Sovet hakimiyyətinin birinci iki ilində respublika hökumətinin tərkibində Xarici İşlər Komissarlığı fəaliyyət göstərmişdir. 1921-ci ilin oktyabrında Azərbaycan SSR-in Türkiyədə səfirliyi, bir qədər sonra isə Qarsda konsulluğu fəaliyyətə başlamışdır. Səfir İbrahim Əbilov Azərbaycanla Türkiyə arasında ikitərəfli münasibətlərin daha da genişləndirilməsində mühüm xidmətlər göstərmişdir.

Lakin Azərbaycan Xarici İşlər Komissarlığının fəaliyyəti getdikcə məhdudlaşdırılmış, bir sıra məqamlarda formal xarakter daşımış, onun fəaliyyəti tədricən Moskvanın tam nəzarətinə keçmişdi.

1939-cu ilin sentyabr ayının 1-də II Dünya müharibəsinin başlanması Azərbaycan məsələsini yenidən beynəlxalq müzakirələrin obyektinə çevirdi. Yalnız müharibənin sonlarına yaxın Azərbaycan SSR Xalq Xarici İşlər Komissarlığı bərpa edildi. 1946-cı ildən Xalq Xarici İşlər Komissarlığı Xarici İşlər Nazirliyinə çevrildi. Lakin XİN yenə də səlahiyyətsiz bir rəsmi qurum olaraq qalırdı. Sovet dövründə Azərbaycan mərkəzi hakimiyyət vasitəsi ilə ölkənin beynəlxalq əlaqələrində bu və ya başqa dərəcədə iştirak edirdi.

Ötən əsrin 70-80-ci illərində Azərbaycanın beynəlxalq əlaqələri əvvəlki illərə nisbətən genişləndi. 1978-1979-cu illər İran inqilabı və 1979-cu ildə SSRİ-nin Əfqanıstana müdaxiləsindən sonra Azərbaycan sovet dövlətinin Şərqi siyasətində yenidən mühüm rol oynamağa başladı. Azərbaycanın əhəmiyyəti artdı. Respublikanın paytaxtı bir çox beynəlxalq toplantıların keçirildiyi yerə çevrildi. Azərbaycan 70-ci illərdə Müsəlman Şərqinə təsir edən respublika oldu. Həmin illərdə Azərbaycanın beynəlxalq iqtisadi, mədəni, elmi-texniki və b. əlaqələrinin coğrafiyası daha da genişlənməmişdi. 70-ci illərdə SSRİ XİN sistemində 40-a yaxın azərbaycanlı diplomat çalışırdı

1991-ci il oktyabrın 18-də Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında Konstitusiya Aktı qəbul edildi. Konstitusiya Aktına əsasən, Azərbaycan Respublikasının başqa dövlətlərlə münasibətlərinin

tənzimlənməsi beynəlxalq hüquq normalarına uyğun, dövlətlərin suveren bərabərliyi və hamılıqla qəbul edilmiş prinsiplər əsasında təsbit edildi.

Azərbaycan yenidən müstəqilliyini elan etdikdən sonra onun beynəlxalq təşkilatlar və dünya dövlətləri tərəfindən tanınması prosesi başlandı. Azərbaycan Respublikası 8 dekabr 1991-ci ildə İslam Əməkdaşlıq Təşkilatına, 30 yanvar 1992-ci ildə Avropa Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatına, 2 mart 1992-ci ildə BMT-yə üzv qəbul edildi. 4 aprel 1992-ci ildə isə Birləşmiş Millətlər Təşkilatı yanında Azərbaycan Respublikasının daimi nümayəndəsi təyin edildi.

İlk olaraq, 14 yanvar 1992-ci ildə Türkiyə Cümhuriyyəti ilə diplomatik əlaqələr quruldu.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1992-ci il 9 aprel tarixli Fərmanı ilə Azərbaycan Respublikasının Xarici İşlər Nazirliyi haqqında Əsasnamə təsdiq edilmişdir. Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 2004-cü il 29 yanvar tarixli 16 nömrəli Fərmanı ilə Azərbaycan Respublikasının Xarici İşlər Nazirliyi haqqında yeni Əsasnamə təsdiq edilmişdir.

1993-cü ildə böyük dövlət xadimi Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlməsindən etibarən Azərbaycan Respublikası müstəqil və balanslaşdırılmış xarici siyasət həyata keçirir. Bu siyasət Azərbaycan xalqının təhlükəsiz gələcəyinin təminatına, Xəzər-Qafqaz bölgəsində Azərbaycanın ən mühüm ölkəyə çevrilməsinə yönəlmişdir. Azərbaycan öz xarici siyasətini beynəlxalq hüquq norma və prinsipləri, o cümlədən, dövlətlərin suverenliyi və ərazi bütövlüyünə hörmət, daxili işlərə müdaxilə edilməməsi prinsipləri əsasında qurmuşdur. Kompleks və çoxşaxəli xarakter daşıyan Azərbaycan diplomatiyasının başlıca prioritetlərindən biri müasir mərhələdə Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin həllinə yönəlmişdi. Ermənistanın növbəti hərbi təcavüz cəhdinə cavab olaraq Azərbaycan Ordusu 2020-ci il sentyabrın 27-də əks-həmlə əməliyyatına başladı və 44 gün davam edən Vətən müharibəsi nəticəsində Ermənistan ordusunu məhv etməyə, onu diz çökdürməyə, işğal altında olan əraziləri azad etməyə nail oldu. Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyü bərpa edildi.

Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 31 oktyabr 2005-ci il tarixli fərmanı əsasında Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyinin Naxçıvan Muxtar Respublikasındakı İdarəsi yaradılmışdır. İdarənin yaradılmasının məqsədi Azərbaycan Respublikasının vahid xarici siyasi xəttinin, Xarici İşlər Nazirliyinin müvafiq vəzifə və funksiyalarının Naxçıvan Muxtar Respublikasında fasiləsiz və ardıcıl həyata keçirilməsini, Naxçıvanda fəaliyyət göstərən xarici dövlətlərin konsulluqları, beynəlxalq təşkilatların nümayəndəlikləri ilə qarşılıqlı əlaqələrin nizamlanmasını, həmçinin muxtar respublikanın iqtisadi, ticarət, elmi-texniki və mədəni əlaqələrinin genişlənməsini təmin etməkdən ibarətdir.

Hazırda Azərbaycan Respublikasının 183 xarici ölkə ilə diplomatik əlaqələri qurulmuşdur.

Azərbaycanın 59 ölkədə səfirliyi, 9 şəhərdə baş konsulluğu, 17 ölkədə fəxri konsulluğu fəaliyyət göstərir. Azərbaycanın 19 beynəlxalq təşkilat yanında nümayəndəliyi mövcuddur. Eyni zamanda, Azərbaycanda 66 ölkənin səfirliyi və 3 ölkənin 4 baş konsulluğu, 13 ölkənin fəxri konsulluğu fəaliyyət göstərir. Azərbaycanda 21 beynəlxalq təşkilatın nümayəndəliyi fəaliyyət göstərir.

Hazırda ölkə daxilində və xarici dövlətlərdə, beynəlxalq və regional təşkilatlarda Azərbaycanın xarici siyasət kursunu həyata keçirən 1000-ə yaxın peşəkar diplomat korpusu fəaliyyət göstərir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamları ilə indiyədək 150-dən artıq diplomata fəvqəladə və səlahiyyətli səfir və elçi rütbəsi verilmişdir.

Dövlət müstəqilliyi əldə edildikdən sonra qısa müddət ərzində xarici siyasətlə bağlı qanunvericilik bazasının yaradılması və beynəlxalq konvensiyalara qoşulmaq istiqamətində ilk addımlar atıldı. Azərbaycan beynəlxalq münasibətlər sistemində etibarlı tərəfdaş kimi tanınmağa başladı, bir sıra dövlətlərlə diplomatik əlaqələr quruldu, beynəlxalq təşkilatlarda təmsilçiliklər institutu formalaşdırıldı.

1993-cü ilin iyun ayından 2022-cü ilin iyul ayınadək xarici siyasətlə bağlı Azərbaycan Respublikasının 1417 Qanunu, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 521 Fərmanı və 2587 Sərəncamı imzalanmışdır.

Azərbaycan Respublikasının daxili və xarici siyasətinin əsas istiqamətlərinə uyğun, beynəlxalq münasibətlərin ayrı-ayrı sahələrinə aid imzalanmış 300-ə yaxın konvensiyanın tam mətni mövcud layihədə öz əksini tapmışdır.

Elektron nəşrsdə Azərbaycan diplomatiyasına və xarici siyasətinə dair müxtəlif dillərdə 160-dan artıq kitabın, 1000-dən artıq məqalənin elektron versiyaları öz əksini tapmışdır. Elektron nəşrsdə həmçinin 840-a yaxın kitabın, 20 mindən artıq məqalənin və 3386 avtoreferatın biblioqrafiyası toplanılmışdır.

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisində bir sıra ölkələrin parlamentləri ilə qarşılıqlı əməkdaşlıq edən parlamentlərarası dostluq qrupları fəaliyyət göstərir.

Hazırda Azərbaycan Respublikası özünün unikal etnik və dini müxtəlifliyi, burada yaşayan xalqların birgəyaşayış ənənələri, tolerantlığı və multikulturalizm siyasətinin yeni modeli ilə sivilizasiyalararası və mədəniyyətlərarası dialoq məkanına çevrilmişdir.

Müasir Azərbaycan dövlətinin qurucusu, Ümummilli lider Heydər Əliyevin zəngin siyasi irsinin varisi olan və onun siyasi xəttini uğurla davam etdirən Prezident İlham Əliyevin həyata keçirdiyi məqsədyönlü və milli maraqlara cavab verən siyasət nəticəsində Azərbaycan regionun lider dövlətinə çevrilmiş, ciddi uğurlara imza atmış, sürətli iqtisadi inkişafı dünyada mövqelərini qoruyub saxlamağa nail olmuşdur.

Məhz 1919-cü il iyul ayının 9-da Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Xarici İşlər Nazirliyinin katibliyinə dair sərəncamın qəbul edilməsi tarixi əsas tutularaq, Azərbaycan Respublikası Prezidenti 24 avqust 2007-ci il tarixli Sərəncamı ilə hər il iyul ayının 9-u diplomatik xidmət orqanları əməkdaşlarının peşə bayramı günü kimi təsis edilib.

Azərbaycan Respublikasının 2018-ci il 30 oktyabr tarixli Qanunu ilə “Diplomatik xidmətə verilən töhfəyə görə” medal və 2019-cü il 29 mart tarixli Qanunu ilə isə “Azərbaycan Respublikası diplomatik xidmət orqanlarının 100 illiyi (1919-2019)” yubiley medalı təsis edilmişdir. Azərbaycan diplomatiyasının 100 illiyi həm ölkə daxilində, həm də xarici ölkələrdə silsilə tədbirlərlə təntənəli şəkildə qeyd edilib.

Müstəqil Azərbaycanla xarici dövlətlər arasında ilk diplomatik əlaqələr qurulmasından 30 il keçir. 14 yanvar 1992-ci ildə Türkiyə Cümhuriyyəti ilə diplomatik əlaqələrin qurulmasından sonra Azərbaycanın dünya dövlətləri və BMT tərəfindən tanınması prosesi sürətləndi. Bu gün Azərbaycan dünya dövlətləri cərgəsində etibarlı tərəfdaş kimi öz layiqli yerini tutur. Əlverişli geosiyasi və coğrafi mövqeyi, eyni zamanda dövlət başçısı tərəfindən yürüdülməyən milli maraqlara söykənən xarici siyasət Azərbaycanın regional və global proseslərdə güc

mərkəzi kimi rol oynamasına imkan yaradır. Bu gün Azərbaycanın adı dünyanın ən rəqabətqabiliyyətli ölkələri sırasında çəkilir və Azərbaycanın öz tərəfdaşları ilə həyata keçirdiyi nəhəng layihələr Avrasiyanın enerji və nəqliyyat xəritəsini zənginləşdirmişdir.

Hazırda Azərbaycan Respublikası ərazi bütövlüyünü bərpa etmiş dövlət kimi, müstəqillik tarixinin ən böyük quruculuq dövrünü yaşayır. 30 il ərzində Azərbaycana dəstək verən dost ölkələr işğaldan azad edilmiş ərazilərdə bərpa-quruculuq işlərində fəal iştirak edirlər.

Zəngin dövlətçilik ənənələrinə malik Azərbaycan xalqı şanlı keçmişi ilə qürur duyur, ölkənin suverenliyi və ərazi bütövlüyü uğrunda hər cür fədakarlığa hazır olduğunu nümayiş etdirir.

Prezident Kitabxanasının aşağıda sadalanan elektron nəşrlərində diplomatiyamızın müxtəlif istiqamətlərini daha dolğun əks etdirən materiallar təqdim edilir:

➤ <http://heydaraliyev.preslib.az>

Ümummilli lider Heydər Əliyevin 1993-2003-cü illəri əhatə edən xarici siyasət fəaliyyətinə dair

➤ <http://foreignpol.preslib.az>

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 2003-2019-cu illəri əhatə edən xarici siyasət fəaliyyətinə dair

➤ <http://mehrribanaliyeva.preslib.az>

➤ <http://unesco.preslib.az>

Azərbaycanın BMT-nin Təhsil, Elm və Mədəniyyət Təşkilatı – UNESCO ilə əlaqələri haqqında

➤ <http://islamworld.preslib.az>

İslam ölkələri ilə diplomatik əlaqələrimiz haqqında

**Elektron nəşrin hazırlanmasında
aşağıdakı mənbələrdən istifadə edilmişdir**

- Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası. I cild, Bakı. "Lider nəşriyyat", 2004.
- Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası. II cild, Bakı. "Lider nəşriyyat", 2005.
- Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin xarici siyasəti: sənədlər məcmuəsi. Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi. Bakı: GARISMA MMC, 2009.
- Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinin əsas istiqamətləri (1991-2016). Məqalələr toplusu. Bakı: Poliart MMC, 2017.
- Diplomatiya: ensiklopedik lüğət. Bakı: Diplomat, 2005.
- Diplomatic list. Baku, 2019.
- Həsənov Əli. Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti. Bakı: Azərbaycan, 2005.
- Həsənov, Əli. Geosiyasət: nəzəriyyələri, metodologiyası, aktorları, tarixi, xarakteristikası, anlayışları: dərslik. Bakı: Aypara-3, 2010.
- Həsənlı Cəmil. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin xarici siyasəti: 1918-1920. Bakı: GARISMA MMC, 2009.
- Həsənlı Cəmil. İkinci Dünya müharibəsi illərində Azərbaycan hərbi, siyasi və diplomatik münasibətlərdə: 1939-1945. Bakı: Yazıçı, 2015.
- Həsənlı Cəmil. Sovet dövründə Azərbaycanın xarici siyasəti (1920-1939). Bakı: Adiloğlu, 2012.
- Qasımlı Musa, Hüseynova Elmira. Azərbaycanın xarici işlər nazirləri. Bakı: Mütərcim, 2013.
- Qasımlı Musa. Heydər Əliyev - istiqalata gedən yol (1969-1987-ci illər). Bakı: Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 2006.
- Mahmudov Yaqub. Azərbaycan diplomatiyası: Ağqoyunlu və Səfəvi dövlətlərinin Avropa ölkələri ilə əlaqələri: XV-XVII yüzilliklər. Bakı: Təhsil, 2006.
- Mehdiyev Ramiz. Tariximizin xanlıqlar dövrünün siyasi irsi sənədlər işığında. Bakı: Şərq-Qərb, 2019.
- Məmmədov Novruz. Xarici siyasət: reallıqlar və gələcəyə baxış. Bakı: Qanun, 2013.
- Nadir şah Əfşar: diplomatik yazışmalar. Elmi red. R.Ə.Mehdiyev. Bakı: Şərq-Qərb, 2015..
- Азербайджанская Демократическая Республика. Внешняя политика. (Документы и материалы). Баку: Азербайджан, 1998.
- Багиров Юсиф. Из истории советско-турецких отношений в 1920-1922 гг. (по материалам Азербайджанской ССР). Баку: Изд-во АН Азерб. ССР, 1965.
- <https://president.az>
- <https://azertag.az>
- <http://mfa.gov.az>
- <http://www.e-qanun.az>